

Bieżące wyzwania edukacji antydyskryminacyjnej w Polsce

Current challenges of anti-discrimination education in Poland

DOI 10.25951/9571

1. Wprowadzenie

Przedmiotem poniższego opracowania jest zagadnienie edukacji antydyskryminacyjnej i równościowej w Polsce, a jego celem przybliżenie odbiorcy dotychczasowej trajektorii rozwoju edukacji antydyskryminacyjnej i równościowej w Polsce, podanie przykładów oferty działań antydyskryminacyjnych, głównie organizacji pozarządowych zajmujących się edukacją antydyskryminacyjną i równościową oraz warunków, w jakich jest ona realizowana. Ze wskazaniem tych jej obszarów, które mimo ograniczeń warto i trzeba realizować.

Problemem, który będę analizował, jest pytanie czy rzeczywiście realizacja działań antydyskryminacyjnych i równościowych przez organizacje pozarządowe jest utrudniona i na ile uprawniona jest teza, że coraz większe trudności w realizacji działań antydyskryminacyjnych i równościowych są realnym problemem, a braki w tym zakresie odczuwalne są w wielu różnych obszarach społecznego współżycia (Kamińska 2020; Łagoda 2015; Chustecka i in. 2016).

Tekst uwzględnia głównie perspektywę organizacji pozarządowych, gdyż w Polsce to one realizują znaczną część aktywności antydyskryminacyjnej i równościowej. Na potrzeby niniejszego tekstu wykorzystane zostaną doświadczenia tych organizacji pozarządowych, dla których edukacja antydyskryminacyjna i równościowa stanowi główny lub jeden z podstawowych obszarów aktywności.

Idee formalnej edukacji antydyskryminacyjnej i równościowej są w Polsce stosunkowo nowe, a jednocześnie ich odbiór oraz same działania antydyskryminacyjne podlegają silnym wpływom środowisk władzy, co również będę się starał udowodnić w niniejszej pracy¹.

¹ Dobrym przykładem może być tutaj funkcja Pełnomocnika Rządu do spraw Równego Traktowania, którą powołano w grudniu 2001, w toku przygotowań akcesyjnych Polski do Unii Europejskiej.

Opisywane działania obejmują przedział czasowy ostatnich dziesięciu lat, podczas których można zaobserwować szczególnie intensywne przemiany w tym zakresie, na tle coraz silniejszej polaryzacji polityczno-społecznej w Polsce.

Zainteresowanie tematyką antydyskryminacyjną wynika również z wieloletniej współpracy autora z szeregiem organizacji pozarządowych oraz edukatorów i edukatorkami zajmującymi się tematyką równościową, a opisane w niniejszym tekście wnioski wynikają także z tych doświadczeń.

2. Edukacja antydyskryminacyjna i perspektywa równościowa – ustalenia definicyjne

Według definicji Towarzystwa Edukacji Antydyskryminacyjnej (TEA) „edukacja antydyskryminacyjna to każde świadome działanie podnoszące wiedzę, umiejętności i wpływające na postawy, które ma na celu przeciwdziałanie dyskryminacji i przemocy oraz wspieranie równości i różnorodności” (Branka, Cieślukowska 2010). W podobny sposób edukację antydyskryminacyjną określa M. Dymowska, zwracając uwagę na to, iż „edukacja antydyskryminacyjna zorientowana jest na rozwijanie fachowej wiedzy w zakresie przeciwdziałania dyskryminacji, budowanie praktycznych umiejętności oraz kształtowanie równościowych postaw” (Mójta 2015). Podkreśla się przy tym fakt, że przekazywana tam wiedza nie pojawia się zwłaszcza w publicznym systemie edukacji, a jednocześnie dotyczy osób i instytucji zajmujących się działaniami pomocowymi dla grup mniejszościowych, narażonych na dyskryminację i wykluczenie, wymagających zazwyczaj pilnego wsparcia.

Definicje edukacji równościowej podkreślają też wiedzę o *źródłach* określonych form dyskryminacji oraz ich *mechanizmach*. Ważne jest także *kształtowanie umiejętności rozpoznawania* poszczególnych obszarów dyskryminacji i nierówności oraz *sposobów przeciwdziałania* uprzedzeniom, a także bardzo ścisłego *związku edukacji równościowej z edukacją obywatelską i demokratyczną* (Łagoda 2015).

Istnieje też tendencja stosowania pojęć edukacji równościowej i antydyskryminacyjnej zamiennie (Kamińska 2020; Arczewska 2020) i mimo pewnych różnic semantycznych takie podejście zostało też przyjęte w niniejszym tekście.

Potrzeba działań antydyskryminacyjnych wynika z istnienia znaczącej luki w polskim systemie edukacyjnym, który mimo, że „podejmuje działania z zakresu wyrównywania szans edukacyjnych, to jednak przyczynia się też

do reprodukcji nierówności. Proces wykluczenia społecznego powoduje nie tylko bieda, czy niski status społeczny rodziców, lecz także negatywne postawy wobec grup czy zbiorowości uważanych za «inne» (Fedorowicz, Sitka 2011).

Jednocześnie gwałtownie przybierają dzisiaj na sile podziały w zakresie opinii na wybrane kwestie i polaryzacja społeczna, co stawia także przed systemami edukacji nowe wyzwania i w założeniu konieczność reagowania na narastające różnice (Kamińska 2020). Łącznie z pytaniem, w jaki sposób system edukacji ma wspierać spójność społeczną, uwzględniając jednocześnie narastającą heterogeniczność i różnorodność współczesnych społeczeństw. Jest to wielkie wyzwanie wszędzie na świecie, a w przypadku polskiego systemu edukacji, poza pewnymi ogólnymi stwierdzeniami dotyczącymi otwartości i akcentowania różnorodności, można mieć wrażenie, że nawet pod względem deklaratywnym nie chce lub nie widzi on konieczności szukania na nie odpowiedzi lub traktuje ten obszar bardzo wybiórczo, zauważając tylko wybrane przesłanki antydyskryminacyjne, np. stopień sprawności, a innych – np. orientacji psychoseksualnej – nie (Chustecka et al. 2016). Zagadnienie to będzie rozszerzone w dalszej części tekstu.

Również doświadczenia organizacji pracujących w obszarze edukacji antydyskryminacyjnej oraz TEA wskazują, że w kontekście tak zdefiniowanych wyzwań polski system edukacji pozostawia wiele do życzenia. Patrząc z bliska na zadania edukacji, która powinna być „mechanizmem obronnym przed nasilaniem się przemocy, rasizmu, ekstremizmów, ksenofobii, dyskryminacji i nietolerancji”, podkreśla się, że cały czas jest bardzo wiele do zrobienia. Większa obecność edukacji antydyskryminacyjnej we wszelkich działaniach edukacyjnych staje się już teraz niezwykle ważna i pilna (Branka, Bregin i in. 2011). Warto zauważyć, że powyższe opinie artykułowane były już dekadę temu i z perspektywy czasu nie tylko nie straciły na znaczeniu, ale w sytuacji jeszcze większej polaryzacji i podziałów społecznych w Polsce są aktualne jak nigdy wcześniej (Kamińska 2020; Łagoda 2015; Chustecka i in. 2016).

Stąd też zainteresowanie tą tematyką, o czym świadczy fakt, że „w koordynowanej przez TEA Koalicji na rzecz Edukacji Antydyskryminacyjnej (KEA) – dobrowolnym porozumieniu organizacji pozarządowych, partnerów społecznych oraz grup nieformalnych działających na rzecz edukacji i równości funkcjonuje obecnie 60 organizacji z 20 miejscowości w Polsce. Celem KEA jest wprowadzenie rzetelnej edukacji antydyskryminacyjnej do systemu edukacji formalnej w Polsce” (Mójta 2017).

Jak podkreśla KEA, „edukacja antydyskryminacyjna jest odpowiedzią na nierówne traktowanie ze względu m.in. na płeć, kolor skóry, pochodzenie narodowe i/lub etniczne, religię lub światopogląd (w tym wyznanie religijne lub bezwyznaniowość), stopień sprawności fizycznej, stan zdrowia (fizycznego i psychicznego), wiek, orientację seksualną, status społeczny i ekonomiczny. Nierówne traktowanie ze względu na wymienione cechy jest faktem, a edukacja antydyskryminacyjna jest po prostu reakcją na ten stan rzeczy” (<https://tea.org.pl/koalicja/>, (dostęp: 11.06.2022).

Edukacja antydyskryminacyjna wiąże się ściśle ze stosowaniem wyraźnie określonych kryteriów równościowych, które należy wziąć pod uwagę, planując działania antydyskryminacyjne. Są to:

- obecność – przedstawiciele i przedstawicielki różnorodnych grup oraz branie pod uwagę ich specyficznych potrzeb przez cały czas trwania procesu edukacyjnego oraz planowanie działań to uwzględniających; ważna także dlatego, że często perspektywa grupy czy osoby defaworyzowanej jest w toku działań wypaczana lub finalnie pomijana (Chustecka i in. 2016);
- dostępność – troska o to, aby osoby reprezentujące grupy defaworyzowane i wykluczone, mimo ograniczeń, w jak największym stopniu korzystały z wypracowanych rezultatów oraz dostępnej przestrzeni, w tym przestrzeni publicznej;
- bezpieczeństwo – dbanie o wprowadzenie rozwiązań zwiększających zakres bezpieczeństwa fizycznego i psychicznego osób uczestniczących, w szczególności reprezentujących grupy mniejszościowe (Branka, Cieślukowska 2010).

Podsumowując, można wyodrębnić kilka punktów wspólnych, konstruujących podstawowe elementy edukacji antydyskryminacyjnej, którymi są:

- rozwijanie wiedzy na temat mechanizmów dyskryminacji i wykluczenia;
- budowanie kompetencji przeciwdziałania dyskryminacji;
- rozwijanie wiedzy na temat grup dyskryminowanych oraz ruchów emancypacyjnych;
- wzmacnianie grup oraz osób dyskryminowanych i wykluczonych na zasadach włączania oraz upodmiotowienia – zasada empowerment;
- troska o rzeczywistą dostępność dla osób z różnymi potrzebami, np. słabowidzących, niedosłyszących, mających trudności z poruszaniem się itp.

Jednocześnie cele takiego działania edukacyjnego wynikają z wartości i koncentrują się na:

- a. wiedzy: na temat mechanizmów, przejawów i skali zjawiska oraz przeciwdziałania dyskryminacji, a także historii grup dyskryminowanych;

- b. postawach: świadomości, wrażliwości, empatii, odpowiedzialności, aktywności;
- c. umiejętnościach: reagowania na sytuacje dyskryminacyjne, planowania działań niedyskryminujących i włączających (Branka, Cieślikowska 2010).

3. Edukacja antydyskryminacyjna na tle przemian społeczno-politycznych

Aby lepiej zarysować tło rozważań obrazujących wyzwania organizacji pozarządowych zajmujących się edukacją antydyskryminacyjną, przydatne będzie przybliżenie kierunku przemian społeczno-politycznych oraz przykładowych obszarów działań edukacji antydyskryminacyjnej.

Jednym z najważniejszych środowisk, do których organizacje zajmujące się edukacją równościową kierowały swoje działania, były i są środowiska szkolne, stanowiące składowe obowiązkowego systemu edukacji. W szczególności szkoły ponadpodstawowe, istniejące wcześniej gimnazja, ale także szkoły podstawowe i przedszkola.

Współpraca ze szkołami przybierała bardzo różne formy², chociaż zazwyczaj miała charakter działań dodatkowych, uzupełniających standardową ofertę szkolną, a w pewnym stopniu nawet elitarnych, gdyż nie zawsze dostępnych dla wszystkich uczniów i uczennic. Poza standardowymi określeniami, takimi jak: edukacja antydyskryminacyjna czy edukacja równościowa, nadawano jej w placówkach szkolnych takie formy jak np. uczenie tolerancji, działania na rzecz równego traktowania, edukacja na rzecz praw człowieka itp. (Świerszcz 2015).

Jednocześnie bywało lub nadal bywa też tak, że pod pozorem edukacji antydyskryminacyjnej realizowane są w szkołach inne działania, niemające zupełnie związku z edukacją antydyskryminacyjną (mimo czasami słusznymi intencjami) takie jak np.: edukacja zdrowotna, ekologiczna, religijna, działania związane z profilaktyką uzależnień, akcje charytatywne itp. (Świerszcz 2015). Dodatkowo edukacja antydyskryminacyjna bywa błędnie utożsamiana np. z edukacją

² Wychodząc z założenia, że w porównaniu z tym, co było wcześniej, obecne uregulowania prawno-organizacyjne jeszcze bardziej nie sprzyjają i zniechęcają do realizacji działań równościowych w szkołach, sytuację wcześniejszą będę opisywał w czasie przeszłym. Choć są pewne wyjątki, wynikające z pojawienia się w polskim systemie szkolnym znacznej liczby osób z Ukrainy, co zostanie rozszerzone w dalszej części tekstu.

seksualną lub/i edukacją na temat płci społeczno-kulturowej, ang. *gender* (Kamińska 2020). Jak wskazuje J. Świerszcz (2015), „za takim uproszczonym rozumieniem antydyskryminacji stoi najprawdopodobniej niewiedza lub niezrozumienie, czym rzeczywiście jest edukacja seksualna, czym jest płeć społeczno-kulturowa i jak z tymi zjawiskami wiąże się przeciwdziałanie dyskryminacji”. Chociaż istnieją zakresy tematyczne, które je łączą, np. kwestie związane z dyskryminacją ze względu na tożsamość i orientację seksualną itp.

Dodatkowo realizacja działań równościowych i antydyskryminacyjnych wynikała z szeregu uregulowań prawnych nałożonych na placówki szkolne. I tak w rozporządzeniu z dnia 27 sierpnia 2012 r. w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz kształcenia ogólnego w poszczególnych typach szkół (Dz.U. poz. 977) określono, że „w rozwoju społecznym bardzo ważne jest kształtowanie postawy obywatelskiej, postaw poszanowania tradycji i kultury własnego narodu, a także postaw poszanowania dla innych kultur i tradycji. Szkoła podejmuje odpowiednie kroki w celu zapobiegania wszelkiej dyskryminacji”.

W roku 2015 przeciwdziałanie wykluczeniu, uwrażliwianie uczniów i uczennic na dyskryminację oraz prowadzenie działań antydyskryminacyjnych stało się wymogiem, z którego szkoły musiały składać sprawozdania (Świerszcz 2015)³. Jednak w roku 2017 usunięto ostatni, ale kluczowy fragment, mówiący bezpośrednio o działaniach zapobiegających „wszelkiej dyskryminacji” (Sewastianowicz 2018).

Wprowadzenie nowych podstaw programowych od roku szkolnego 2017/18 jeszcze pogorszyło sytuację, w zmienionych podstawach programowych pojawiła się wprawdzie kategoria szacunku dla różnic, ale nie znalazła ona wzmocnienia w takich kategoriach jak wsparcie dla różnorodności, umiejętność rozumienia różnych punktów widzenia, czy wreszcie postawie jednoznacznie negatywnej oceny wszelkich uprzedzeń, dyskryminacji (Kopińska 2018).

Po zmianach w roku 2017 możliwość realizacji oferty edukacji równościowej i dotarcie z nią bezpośrednio do szkół stało się w praktyce właściwie niemożliwe, a dotychczasowe partnerstwa i przykłady współpracy zostały bardzo ograniczone lub zawieszono. W efekcie znakomita większość szkół w zasadzie wycofała się z udziału w jakiegokolwiek aktywności mogącej budzić chociażby cień skojarzeń, iż nawiązuje ona do tematyki równościowej i antydyskryminacyjnej, które w sytuacji wprowadzonych zmian nabrały cech „niewygodnych

³ Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 27 sierpnia 2015 r. w sprawie nadzoru pedagogicznego (Dz.U. z dnia 31 sierpnia 2015, poz. 1270).

społecznie”. Choć już wcześniej nie była to aktywność o charakterze neutralnym, gdyż „z powodów obyczajowych” część placówek bała się zapraszać do siebie organizacje wprost poruszające tematykę antydyskryminacyjną. Jeszcze inne rozmyślały się co do wzajemnych celów i oczekiwań, traktując ofertę organizacji pozarządowych np. jako „cudowny środek”, który szybko rozwiąże nabrzmiałą sytuację konfliktową i to w ramach jednodniowego spotkania, bez konieczności podjęcia bardziej długofalowych działań (Dzierżgowska 2011). Dość częstą praktyką były też sytuacje, w których szkoły starały się ingerować w zakres treści, jakie mogłyby być przekazywane na zajęciach, tak aby uniknąć analizy wybranych i najbardziej „kontrowersyjnych” przesłanek dyskryminacyjnych.

Na postawie rozmów z szeregiem organizacji realizujących działania antydyskryminacyjne można wysnuć wniosek, że w tej sytuacji część organizacji zdecydowała się na zmianę formuły i realizowanie swoich działań statutowych poza szkołą i publicznym systemem edukacji. Kadra nauczycielska decydująca się na takie rozwiązanie to najczęściej osoby już przekonane o konieczności działań antydyskryminacyjnych czy równościowych i widzące w tych działaniach niezbędny element edukacji szkolnej. Są to też osoby chcące przede wszystkim rozwijać swoje umiejętności w tym zakresie, bez względu na trudności i ograniczenia zewnętrzne.

Zarysowana powyżej sytuacja prawna znacząco utrudnia realizowanie takich działań i wśród większości kadry nauczycielskiej mimo wszystko utrwała postawy bierności. Na pewno też nie pozwala na rozwój. Mimo, że realizowanie jakiejś części działań antydyskryminacyjnych poza szkołą (np. w siedzibach samych organizacji w ramach nieoficjalnych grup) jest pewną alternatywą, umożliwiającą utrzymanie kontaktu przynajmniej z częścią środowiska kadry nauczycielskiej oraz pośrednio młodzieży. Jednak w obecnej sytuacji to głównie młode osoby nie mają możliwości korzystania z oferty edukacji antydyskryminacyjnej, chyba że są już pełnoletnie i podobnie jak kadra nauczycielska mogą skorzystać z takich działań poza szkołą. Choć i tutaj jest sporo utrudnień, gdyż taka oferta ograniczona jest najczęściej do dużych miast i wiąże się z poświęceniem dodatkowego prywatnego czasu i właściwie dodatkowo wyklucza osoby z trudnościami materialnymi i niedysponujące możliwością swobodnego dojazdu ze swoich miejsc zamieszkania. Co finalnie, podobnie jak w przypadku kadry nauczycielskiej, bardzo ogranicza możliwości dotarcia z przekazem antydyskryminacyjnym do większości uczniów i uczennic.

Na konieczność powrotu do edukacji antydyskryminacyjnej w szkole zwracał uwagę Rzecznik Praw Obywatelskich w marcu 2021, argumentując, że

jest to najskuteczniejsze narzędzie budowania nowoczesnego społeczeństwa opartego na niedyskryminacji, równości, tolerancji, sprawiedliwości oraz solidarności (<https://bip.brpo.gov.pl/pl/content/rpo-do-mein-o-koniecznosciedukacji-antydiskryminacyjnej>, dostęp: 04.08.2022). Ówczesny Rzecznik zwracał również uwagę, że powołanie przez ówczesne MEiN zespołu do przeglądu (zmienianej krótko wcześniej) podstawy programowej oraz treści podręczników jest okazją do uzupełnienia podstawy programowej o edukację antydyskryminacyjną⁴.

Zmiany w obszarze edukacji antydyskryminacyjnej i równościowej, jako jedna z nielicznych instytucji, systematycznie analizuje Towarzystwo Edukacji Antydyskryminacyjnej.

Opisując zmiany w podejściu szkół do realizacji edukacji antydyskryminacyjnej warto podkreślić, że nauka do 18 roku życia jest w Polsce obowiązkowa, niezależnie od tego czy objęta tym obowiązkiem osoba „posiada polskie obywatelstwo, czy zna język polski, jaką ma orientację seksualną, wyznanie, stopień sprawności fizycznej czy inne cechy – ma prawo chodzić do szkoły i państwo powinno dostarczyć jej warunki do edukacji i rozwoju na równi z innymi dziećmi” (Świerszcz 2015). Warunkiem tego jest traktowanie wszystkich adekwatnie do uwarunkowań związanych z ich indywidualnymi cechami, niekiedy powodującymi nierówne możliwości korzystania z nauki – inaczej będziemy mieć do czynienia z sytuacją nierównego dostępu do edukacji i dyskryminacji. A zakaz dyskryminacji zapisany jest wprost w artykule 32. Konstytucji RP: „nikt nie może być dyskryminowany w życiu politycznym, społecznym lub gospodarczym z jakiegokolwiek przyczyn” i jako taki powinien być przez szkołę jako placówkę publiczną przestrzegany (Świerszcz 2015).

Tak jak wcześniej wspomniano, często zdarza się, że jedne przesłanki dyskryminacji są akcentowane bardziej, zwłaszcza te niewzbudzające w danym środowisku kontrowersji, a inne są wykluczane i w ogóle nie są brane pod uwagę – mimo, że co do zasady trzeba je traktować całościowo i zagwarantować obecność wszystkich. Przykładem może być zasygnalizowany już brak edukacji antydyskryminacyjnej w szkole masowej. Jak wskazuje Dzierzgowska (2011), jednym z powodów „wielkiej nieobecności” edukacji antydyskryminacyjnej w systemie edukacji formalnej jest (...) brak zarówno woli politycznej decydentów i decydek oświatowych, jak i brak wiedzy, związanej z problematyką dyskryminacji. Stąd waga działań lobbujących, które mogą stać się narzę-

⁴ Tamże, 04.08.2022.

dziem nie tylko wprowadzania konkretnych zmian w konkretnych przepisach, ale także doksztalcenia lobbowanych osób i instytucji”.

Drugim elementem jest zwrócenie uwagi na sposób kształcenia kadry nauczycielskiej oraz jej późniejszego doskonalenia. Chodzi o zmianę standardów kształcenia oraz monitorowanie i lobbowanie za zmianami w tym zakresie, najlepiej przez ogólnokrajowe organy odpowiedzialne za kształcenie takie jak ministerstwo i kuratoria – choć w obecnej sytuacji polityczno-społecznej takie rozwiązanie nie wydaje się być prawdopodobne.

Pewnym wskaźnikiem może być tutaj zasygnalizowana już funkcja Pełnomocnika Rządu do spraw Równego Traktowania, wspierająca w założeniu politykę rządu w zakresie równego traktowania, przeciwdziałania dyskryminacji ze względu na płeć, rasę, pochodzenie etniczne, narodowość, religię lub wyznanie, światopogląd, wiek, niepełnosprawność, orientację seksualną, stan cywilny oraz rodzinny. Już samo powołanie urzędu wynikało z konieczności przyjęcia rozwiązań prawnych istniejących w Unii Europejskiej, ale w toku kolejnych lat w zależności od konstelacji politycznej sam urząd był likwidowany lub ponownie powoływany, a jego działania wywoływały nierzadko znaczne spory i kontrowersje. Do pewnego stopnia powiązaną z nim funkcją jest także stanowisko Rzecznika Praw Obywatelskich, które również podlegało i podlega wielu fluktuacjom o podłożu politycznym, co na pewno nie sprzyja rozwojowi działań i utrwalaniu zasad reprezentowanych przez te funkcje.

Wracając do kontekstu szkolnego, można też zauważyć brak instytucji/osób, do których uczennice i uczniowie mogliby się odwoływać, kiedy ich prawa nie są przestrzegane. Służyć temu ma funkcja Rzecznika Praw Ucznia, mająca funkcjonować w każdej szkole, ale jak pokazują nieliczne badania, jest istnienie jest raczej wyjątkiem niż regułą (Wolanin 2019). Warto podkreślić, że osoby będące rzecznikami praw ucznia mogą być naturalnymi sojusznikami wspierającymi edukację antydyskryminacyjną w szkole.

Nauczyciele i nauczycielki są oczywiście naturalną i pierwszą grupą, z którą należy współpracować. Jednak jak zaznacza Kamińska (2020), „bierność decydentów oświatowych w realizacji edukacji równościowej przenika także do nauczycieli i nauczycielek, którzy nie mając oparcia w decyzjach i dokumentach oświatowych są skutecznie do niej zniechęceni”. Dodatkowym, choć raczej uzupełniającym kanałem wsparcia mogą być np. nauczycielskie związki zawodowe, ZNP i Solidarność. Dobrym narzędziem są też branżowe periodyki, np. „Dyrektor Szkoły” lub też portale internetowe kierowane do środowisk nauczycielskich. Niestety pewne niekorzystne i nieprawdziwe stereotypy, jakie kojarzone są z edukacją antydyskryminacyjną (w tym

wspomniane już mylenie jej z fałszywie pojmowaną edukacją seksualną i np. rzekome zachęcanie do nieheteronormatywnych zachowań) oraz niesprzyjający klimat polityczny sprawiają, że korzystanie nawet z powyższych kanałów jest bardzo utrudnione i w najlepszym przypadku ma charakter incydentalny, uwarunkowany splotem korzystnych czynników, w tym bezpośrednimi kontaktami z osobami tam zaangażowanymi.

Wreszcie warto pamiętać o wszystkich tych osobach, jakie zajmują lub zajmowały się edukacją antydyskryminacyjną, gdyż często, nawet w obecnych bardzo niesprzyjających warunkach społeczno-politycznych, są one zainteresowane kontynuowaniem tej działalności. Bywa też, że w sytuacji tak silnej polaryzacji nastrojów to te osoby potrzebują wsparcia z zewnątrz i bezpiecznej przestrzeni.

Omówienie zagadnień związanych z wyzwaniem edukacji równościowej w Polsce nie byłoby kompletne bez odniesienia się do najnowszych wydarzeń, związanych z sytuacją wojny w Ukrainie. Wprawdzie bezprzykładna pomoc polskiego społeczeństwa tysiącom osób potrzebujących pomocy jest dowodem wielkiej społecznej solidarności, to jednak obecność i integracja znacznej liczby uchodźców i uchodźczyń będzie długofalowo wielkim wyzwaniem. Jednym z istotniejszych elementów tego procesu są szkoły, skonfrontowane z nagłym pojawieniem się znacznej liczby uczniów i uczennic z Ukrainy i raczej nieprzygotowane na eskalację napięć o charakterze narodowościowo-etnicznym, które również mają miejsce. W odpowiedzi na nie, jak wskazują doświadczenia autora, szkoły reagują wzmożonymi zapytaniami o pomoc do organizacji i grup zajmujących się edukacją równościową. Znajduje to także odzwierciedlenie w rekomendacji Rzecznika Praw Obywatelskich (RPO) Marcina Wiącka dla Ministerstwa Edukacji i Nauki z dnia 5.08.2022, w którym wskazuje on na konieczność „prowadzenia edukacji antydyskryminacyjnej w jak najszerszym zakresie i objęcie wszystkich nauczycieli szkoleniami z edukacji wielokulturowej i międzykulturowej”⁵.

Trudno obecnie przewidzieć, jak rozwinie się dalsza sytuacja w Ukrainie, a w związku z tym ile uczniów i uczennic z Ukrainy finalnie pozostanie w polskim systemie edukacji w roku szkolnym 2022/23 i później. W tej sytuacji jest co najmniej zasadne, aby jak najszybciej określić założenia długofalowej strategii antydyskryminacyjnej, której tak brakowało dotychczas (Chustecka, Kielak, Rawłuszko 2016; Kamińska 2020).

⁵ <https://bip.brpo.gov.pl/pl/content/rpo-edukacja-ukraina-dzieci-rekomendacje-mein>, (dostęp: 13.08.2022).

4. Charakterystyka wybranych działań organizacji pozarządowych zaangażowanych w edukację antydyskryminacyjną i równościową

Można zaryzykować tezę, że działania organizacji pozarządowych zajmujących się edukacją równościową i osób z nimi powiązanych stanowią obecnie w Polsce główną grupę realizującą w praktyce działania antydyskryminacyjne. Zatem w dalszej części artykułu przybliżona zostanie specyfika tej grupy, razem z przykładami kilku wybranych działań, służących budzeniu większej otwartości i uwrażliwianiu na inność.

Trudno wskazać na jeden moment, który umożliwiłby proste zdefiniowanie, od kiedy można mówić o edukacji antydyskryminacyjnej w Polsce. Jak się wydaje, trudno takie momenty wskazać także w innych krajach. Jednak biorąc za punkt wyjścia doświadczenia organizacji pozarządowych, można powiedzieć, że szereg tego typu inicjatyw rozwinęło się na zasadzie niezgody na zastaną sytuację nierówności osób, grup czy instytucji i było wyrazem przekonania o potrzebie bardziej zdecydowanych działań promujących równe szanse i dekonstruujących mechanizmy nierównego traktowania, jak też po prostu chęci wykorzystania pewnego „okna możliwości” po zmianie systemowej w Polsce. Zatem pierwsze inicjatywy to lata 90. ubiegłego stulecia, ale dość znaczna liczba obecnych organizacji i grup równościowych działa krócej i legitymuje się kilku lub kilkunastoletnim doświadczeniem (Arczewska, Charycka, Gumkowska 2019).

Na podstawie metodologii przyjętej w opracowaniu *Kondycja organizacji równościowych. Raport z badań 2019* (Arczewska, Charycka, Gumkowska 2019) warto podkreślić, że do grupy organizacji równościowych zalicza się zazwyczaj tylko te organizacje, dla których działania te stanowią główny i podstawowy trzon działań, a jednocześnie dotyczą one takich obszarów, jak: ochrona praw i wolności człowieka, ochrona mniejszości, troska o zapewnienie równości szans, przeciwdziałanie dyskryminacji, działalność na rzecz równych praw kobiet i mężczyzn, środowisk migranckich i uchodźczych itp. Oczywiście zaprezentowany tutaj katalog nie jest wyczerpany.

Próby oceny liczebności organizacji równościowych podejmowane w ostatnich latach wskazywały, że organizacje równościowe (czyli te, które koncentrują swoje działania na co najmniej jednym z wyżej wymienionych obszarów) to około 0,2% całego sektora pozarządowego. Przyjmując, że aktywnych stowarzyszeń i fundacji jest w Polsce około 80 tys., można wyliczyć, że w całym kraju funkcjonuje około 200 organizacji równościowych (Arczewska, Charycka, Gumkowska 2019). Jest to zatem grupa stosunkowo niszowa, a w pewnych śro-

dowiskach i miejscach wybitnie niszowa. Świadczy o tym przestrzenne rozłożenie tego typu organizacji, zlokalizowanych głównie w największych miastach (ok. 60%) – bardzo rzadko zdarza się, aby tego typu organizacje funkcjonowały na wsiach. Różnica jest tym większa, jeśli zestawimy ją z ogólną liczbą stowarzyszeń w skali kraju, gdzie co czwarte zarejestrowanie stowarzyszenie ma swoją siedzibę na terenach wiejskich (Arczewska, Charycka, Gumkowska 2019).

Zaprezentujemy wybrane przykłady działań edukacji równościowej i antydyskryminacyjnej, w tym realizowanych w warunkach szkolnych i pozaszkolnych, a dalej skierowanych także do osób dorosłych.

Pierwszym przykładem ciekawej i dość powszechnie stosowanej metody jest idea tzw. Żywej Biblioteki (ang. *Human Library*), która jest jednocześnie międzynarodowym ruchem na rzecz praw człowieka, stosującym prostą metodę spotkania i rozmowy do przeciwstawiania się uprzedzeniom i dyskryminacji (http://zywabiblioteka.pl/?page_id=45, dostęp: 01.06.2022).

Poprzez swoją uniwersalność metoda Żywej Biblioteki (ŻB) sprawdza się bardzo dobrze w różnych kontekstach i warunkach oraz – co nie mniej istotne – umożliwia rozmowę osób, które w tzw. codziennych sytuacjach miałyby znikomą szansę na spotkanie się i na bezpośrednią rozmowę. W kontekście Żywych Bibliotek trzeba podkreślić, że całkowitym zaprzeczeniem idei tej metody i sytuacją niedopuszczalną jest swoista preselekcja i wykluczanie osób reprezentujących grupy, których odbiór może być (w mniemaniu potencjalnych organizatorów) trudny społecznie – np. w obecnej sytuacji osób z mniejszości seksualnych czy uchodźców z wybranych krajów itp. A takie sytuacje się niestety pojawiają. Więcej wskazówek, jak organizować Żywą Bibliotekę, oferuje w Polsce grupa Żywa Biblioteka we Wrocławiu (http://zywabiblioteka.pl/?page_id=45, dostęp: 1.06.2022).

Kolejnym przykładem działań skierowanych bezpośrednio do placówek szkolnych jest projekt *Szkoła przyjazna prawom człowieka*, realizowany przez Amnesty International. W działania zaangażowane są szkoły przy aktywnym udziale rodziców. Celem projektu jest zapobieganie prześladowaniom, dyskryminacji i przemocy w szkołach⁶. Jego zaletą jest łatwa dostępność szerokiej palety gotowych materiałów edukacyjnych, ze wskazówkami dla prowadzących i dostosowanych do realizacji w szkole. Inicjatywa jest wspierana przez samorządy, np. miasto Warszawa⁷.

⁶ <https://amnesty.org.pl/co-robimy/edukacja/szkola-przyjazna-prawom-czlowieka/>, data dostępu 10.08.2022.

⁷ <https://um.warszawa.pl/waw/wcies/-/zeszyty-sppc2>, (dostęp: 11.08.2022)

Cenną inicjatywą równościową jest też projekt Szkolnego Kodeksu Równego Traktowania (KRT). To w pewnym sensie gotowy scenariusz, który wspiera kadre szkół i ma na celu „budowanie kultury dialogu, kształtowanie postaw opartych na otwartości i szacunku dla różnorodności społecznej” oraz wpływa pozytywnie na bezpieczeństwo w szkole. Co istotne, kodeks określa najważniejsze wartości i cele szkoły dotyczące równego traktowania, a także sposób ich realizacji. To ciekawe narzędzie, które wyróżnia się spośród innych działań na rzecz równego traktowania w szkołach uniwersalnością, systemowym podejściem i praktycznym zastosowaniem⁸.

Na koniec warto podać przykład projektu przydatnego w edukacji pozaszkolnej, realizowanego przez stowarzyszenie 9dwunastych w Białymstoku (<https://9dwunastych.org/>) i skierowanego do młodzieży z różnorodnych środowisk, uczącej w się różnych typach szkół. Poprzez działania kładące nacisk na bezpośrednie regularne spotkanie i współpracę projekt stawia sobie za cel wykształcenie i wzmocnienie pozytywnych postaw wobec różnorodności własnej grupy i w odniesieniu do społeczeństwa, wzmocnienie poczucia własnej wartości i sprawczości oraz wyrobienie przekonania, że współpraca możliwa jest nawet z ludźmi o mocno odmiennych poglądach. Program obejmuje regularne zajęcia edukacyjne i aktywizujące do działań obywatelskich i jest odpowiedzią na problem silnej polaryzacji światopoglądowej młodych ludzi, sprzyjającej gwałtownym konfliktom i brakowi chęci porozumienia. Odpowiada także na zbyt małą w Białymstoku liczbę działań budujących obywatelską postawę w duchu szukania porozumienia – także takiego, które miałoby charakter dłuższego procesu (wykraczającego poza częsty schemat jednego czy kilku spotkań).

Poza środowiskiem szkolnym edukacja antydyskryminacyjna kierowana jest również do innych grup, np. osób dorosłych reprezentujących różne środowiska, w tym władze samorządowe, osoby reprezentujące sektory publiczne, takie jak: policja, pracownicy socjalni i osoby reprezentujące służby socjalne, środowiska prawnicze itp. Są to przede wszystkim te środowiska, grupy i osoby, które w ramach swojej pracy i pełnionych funkcji zawodowych mają kontakt z osobami reprezentującymi często defaworyzowane grupy mniejszościowe i dlatego to osoby reprezentujące te zawody czy grupy powinny być szczególnie uwrażliwione na specyfikę grup i osób mniejszościowych. Pewnym przykładem takich działań jest poradnik szkoleniowy dla osób pracujących w policji

⁸ <https://ffrs.org.pl/aktualne-dzialania/programy-edukacyjne/skolne-kodeksy-rownego-traktowania/>, (dostęp: 12.08.2022)

dotyczący mowy nienawiści, opracowany przez Stowarzyszenie na Rzecz Rozwoju Społeczeństwa Obywatelskiego PRO HUMANUM⁹.

Jeszcze innym obszarem edukacji równościowej są działania mające na celu zmianę obowiązujących uregulowań prawnych czy praktyk ze strony władz na poziomie ogólnokrajowym, regionalnym, lokalnym a także w ramach pojedynczych miast i jednostek osadniczych.

Pierwszą taką grupę stanowią organizacje realizujące działania antydyskryminacyjne o charakterze edukacyjnym, np. wymienione już wcześniej Towarzystwo Edukacji Antydyskryminacyjnej ale też Fundacja na rzecz Różnorodności Społecznej, dzięki której wprowadzono klauzule antydyskryminacyjne w umowach najmu lokali usługowych w Warszawie (<https://darowizny.ngo.pl>, dostęp: 12.06.2022).

Z kolei na skutek działań podejmowanych m.in. przez Stowarzyszenie Miłość Nie Wyklucza w roku 2020 prezydent Warszawy podpisał tzw. „Warszawską Politykę Miejską Na Rzecz Społeczności LGBT+” (Deklaracja LGBT+), która wprowadza realizację postulatów ważnych dla społeczności LGBT+, w tym wsparcie dla osób z tych środowisk oraz monitoring zachowań homofobicznych. W zakresie edukacji antydyskryminacyjnej, w szczególności w kontekście grup i środowisk LGBTQ+, aktywnie działają Kampania Przeciw Homofobii oraz Stowarzyszenie Lambda w Warszawie.

Co istotne, w ostatnich latach punkt ciężkości działań aktywistycznych w zakresie powyższych środowisk przeniósł się do mniejszych ośrodków miejskich, o czym świadczy skala podejmowanych inicjatyw, w tym rekordowa w historii liczba organizowanych marszy i demonstracji środowisk LGBTQ+. Dla przykładu tylko w roku 2019 było to w sumie ponad 20 takich inicjatyw, w późniejszych latach ze względu na pandemię COVID-19 były one mniej liczne.

Niezależnie od przykładów opisanych powyżej nadal aktualne są kwestie osób z niepełnosprawnościami. Przykładem działań zaradczych jest Spółdzielnia Socjalna Fado, która stworzyła tzw. Łódzki Standard Dostępności, będący zbiorem wytycznych i reguł skierowanych do projektantów i wykonawców oraz pracowników administracji miejskiej, a „celem dokumentu jest ustanowienie podstawowych wytycznych decydujących o spełnieniu wymaganych warunków dostępności przestrzeni miejskiej, obiektów oraz ich otoczenia, środków komunikacji miejskiej, wydarzeń i usług w tym także usług cyfrowych oraz usprawnienie i podwyższenie poziomu koordynacji procesów projektowych

⁹ <https://www.mowanienawisci.info/post/poradnik-antydyskryminacyjny-dla-funkcjonariuszy-policji/>, (dostęp: 16.07.2022).

i wykonawczych w zakresie zapewnienia dostępności miasta dla wszystkich mieszkańców” (Stępień, Kowalski, Mikołajczyk, Woźniak, Borowczyk 2017).

Trzeba podkreślić, że zaprezentowane przykłady to bardzo niewielki wycinek tego typu inicjatyw, gdyż edukacja antydyskryminacyjna to otwarty i bardzo elastyczny katalog działań, możliwych do realizacji w szkole i poza nią (Branka, Bregin et al. 2011), które w idealnej sytuacji powinny się uzupełniać, a nie konkurować. Ważne jest też, aby miały one długofalowy, a nie incydentalny charakter.

5. Podsumowanie i wnioski

W niniejszym artykule starałem się udowodnić, że edukacja antydyskryminacyjna w Polsce to bardzo potrzebna forma edukacji. Nawet w odniesieniu do grup, co do których swoista tradycja działań antydyskryminacyjnych i równościowych jest relatywnie długa, tak jak w przypadku osób z niepełnosprawnościami. Jednocześnie w ostatnich latach miało miejsce bardzo niepokojące zjawisko zaostrzania dyskursu społeczno-politycznego i częściowo medialnego wobec kolejnych grup mniejszościowych, takich jak np. wybrane społeczności migranckie i uchodźcze (zob. Dahl 2019; Adamczyk 2017; Pietrusińska 2018; Pasamonik, Makowska-Manista 2017) czy społeczności LGBT+ (zob. Yermakova 2021; Żuk, Pluciński, Żuk 2021), co wzmacnia negatywne postawy większości społeczeństwa w tym zakresie¹⁰. Choć dodać też trzeba, że stosunek wobec migracji uchodźczej z Ukrainy jest zasadniczo dużo bardziej otwarty niż wobec osób na granicy polsko-białoruskiej (por. Pasamonik, Makowska-Manista 2017; CBOS Nr 101/2022).

Należy też pamiętać, że edukacja antydyskryminacyjna to nie tylko praca z grupami mniejszościowymi, ale przede wszystkim praca z całym społeczeństwem, ze szczególnym naciskiem na większość, która sama dyskryminacji nie doświadcza. Gdyż edukacja równościowa nie może być jedynie przeką-

¹⁰ Badania CBOS wskazują, że w Polsce w roku 2015 osoby, które były przeciwnie przyjmowaniu uchodźców z krajów objętych konfliktami zbrojnymi, stanowiły 21% wszystkich badanych, a w roku 2017 już 63% wszystkich badanych i była to wówczas grupa największa z dotychczas zarejestrowanych, choć od tego czasu obserwujemy pewien spadek, gdyż w roku 2021 było takich osób 48%; CBOS, Komunikat z badań, ISSN 2353-5822, Nr 163/2017, Opinia publiczna wobec uchodźców i sytuacji migrantów na granicy z Białorusią, s. 3.

zywaniem informacji o równości i tolerancji. To przede wszystkim: „znajomość praw człowieka i polityk równościowych, to podstawa świadomego podejścia do życia w społeczeństwie demokratycznym, istotny element pełnoprawnej obywatelskości. W tym ważne jest, aby wiedzieć, jakie są mechanizmy i źródła dyskryminacji, wykluczania i braku tolerancji, jakie mogą być konsekwencje tych zjawisk i jakich instrumentów używać, aby im przeciwdziałać. Sama wiedza nie wystarczy, aby uczyć się niedyskryminowania i tolerancyjnych postaw” (Kamińska, 2020), o czym wiele środowisk i decydentów zdaje się nie pamiętać lub nie rozumieć.

A jednocześnie organizacje zajmujące się edukacją antydyskryminacyjną wskazują na coraz trudniejsze warunki działania, choć zarysowana powyżej kwestia uchodźcza powiązana z wojną w Ukrainie być może przyniesie odwrócenie tego negatywnego trendu.

Pierwszym postulatem byłoby zatem ponowne nawiązanie i zintensyfikowanie dostępu do środowisk szkolnych, gdyż nadal możliwości stworzenia bezpiecznej przestrzeni dla uczniów i uczennic w szczególności niepełnoletnich w szkole są bardzo ograniczone. Wprawdzie dla uczniów pełnoletnich i zainteresowanej kadry nauczycielskiej trochę one większe, ale i tak wiążą się z dodatkowym obciążeniem czasowym i organizacyjnym. Podobny mechanizm widoczny jest przy próbach dotarcia do innych środowisk i grup zawodowych, takich jak: policja, pracownicy administracji, straż miejska itp., które przy braku wyraźnych wytycznych formalnych oraz w sytuacji prawicowej i konserwatywnej narracji rządzących środowisk politycznych nie czują się prawie wcale zobligowane, aby wykazywać jakąkolwiek aktywność w obszarze edukacji antydyskryminacyjnej.

Koniecznie należy wymienić jeszcze jedno wyzwanie, którym jest kwestia finansowania działań równościowych. Wprawdzie tak jak w całym trzecim sektorze stabilność finansowa organizacji równościowych jest raczej wyjątkiem niż regułą, to dostępność krajowych środków finansowych na działania równościowe zmniejszyła się w ostatnich latach diametralnie. Chodzi tutaj o fundusze, które we wcześniejszych latach były dla tych organizacji osiągalne (na poziomie zarówno samorządowym, jak i rządowym, np. z Fundusz Inicjatyw Obywatelskich czy Funduszu Sprawiedliwości oraz Funduszu Azylu, Migracji i Integracji (Arczewska 2020).

Warto uzupełnić, że wstrzymanie finansowania nie ma zazwyczaj formy bezpośredniego komunikatu z informacją o wykluczeniu, ale przyjmuje zazwyczaj bardziej zawołowane formy, w tym nieformalnych komunikatów o tym, że możliwość rezygnacji z „drażliwych kwestii” ułatwiłaby uzyskanie wnioskowanych środków.

Jedyną alternatywą umożliwiającą realizację szerzej zakrojonych działań edukacyjnych w tym zakresie są obecnie środki zagraniczne z funduszy zagranicznych, np. z programów Unii Europejskiej lub Funduszy EOG i norweskich. Nie mogą one wyrównać powstałej luki, chociaż ich znaczenie w obecnej sytuacji jest nie do przecenienia. Swoistym plusem tej sytuacji jest silny impuls do nawiązywania jeszcze ściślejszych partnerstw zagranicznych i korzystania z doświadczeń partnerskich organizacji z zagranicy, głównie z krajów Unii Europejskiej, a w sytuacjach skrajnych także z ich bezpośredniego wsparcia np. finansowego czy prawnego.

Na końcu warto wspomnieć o jeszcze jednej trudności, którą jest negatywna propaganda widoczna w opracowaniach organizacji takich jak Instytut na Rzecz Kultury Prawnej Ordo Iuris w stosunku do działań organizacji równościowych, które dotyczą takich obszarów, jak np.: edukacja seksualna, niepełnosprawność, równe traktowanie kobiet, sytuacja osób homoseksualnych itp. (por. <https://ordoiuris.pl/rodzina-i-malzenstwo/wykorzystywanie-organow-samorządu-terytorialnego-przez-aktywistów-lgbt>, dostęp: 28.12.2022).

Zakres niniejszego opracowania nie pozwala na pełną krytyczną analizę zawartych tam materiałów i zastosowanego podejścia metodologicznego, ale warto zaznaczyć, że opracowania te deprecjonują znaczenie edukacji antydyskryminacyjnej jako takiej oraz kwestionują potrzebę jej prowadzenia w przestrzeni społecznej lub wprost wskazują na jej domniemaną szkodliwość, a np. dążenie do penalizacji mowy nienawiści jest interpretowane jako zagrożenie dla wolności słowa (Dorosiński, Bernaciak et al. 2021).

Mimo tych niewątpliwie wielu wyzwań warto kolejny raz podkreślić, jak istotną i pozytywną rolę może odegrać prawidłowo realizowana edukacja antydyskryminacyjna dla całego społeczeństwa, gdyż dotyczy ona całokształtu relacji społecznych i relacji władzy między grupą dominującą a mniejszościową, a prawidłowe relacje w tym zakresie są niezbędnym warunkiem budowania spójności społecznej, zwłaszcza w sytuacji intensywnych zmian tożsamościowych, migracji i kompleksowości współczesnych społeczeństw. W przypadku Polski dodatkowo służyć to będzie zachowaniu spójności społecznej w sytuacji licznej migracji uchodźczej i zarobkowej z Ukrainy i zauważalnego już, choć jeszcze bardzo delikatnie, wzrostu odsetka osób będących przeciwnymi przyjmowaniu ukraińskich uchodźców z terenów objętych konfliktem (CBOS Nr 101/2022).

BIBLIOGRAFIA

- Adamczyk A. (2017), *Kryzys migracyjny w Europie a polska polityka imigracyjna*, „Studia Migracyjne – Przegląd Polonijny” 2017 z. 1(163).
- Arczewska M. (2020), *Organizacje równościowe w Polsce – zasoby ludzkie i finansowe w świetle wyników badań*, „Kwartalnik Trzeci Sektor”, doi: 10.26368/17332265-049-1-2020-4.
- Arczewska M., Charycka B., Gumkowska M. (2019), *Kondycja organizacji równościowych. Raport z badań 2019*, Stowarzyszenie Klon/Jawor, ngo.pl, <https://fakty.ngo.pl/raporty/organizacje-rownosciowe-2019> (dostęp: 15.07.2022).
- Branka M., Bregin D. et.al. (2011), *Edukacja antydyskryminacyjna i jej standardy jakościowe*, Towarzystwo Edukacji Antydyskryminacyjnej, <https://tea.org.pl/aktualnosci/poznaj-standardy-edukacji-antydyskryminacyjnej/> (dostęp: 17.07.2022).
- Branka M., Cieślukowska D. (2010), *Edukacja antydyskryminacyjna. Podręcznik trenerki*, Kraków: Stowarzyszenie Willa Decjusza.
- Chustecka, M., Kielak, E., Rawłuszko, M. (2016), *Edukacja antydyskryminacyjna. Ostatni dzwonek! O deficytach systemu edukacji formalnej w obszarze przeciwdziałania dyskryminacji i przemocy motywowanej uprzedzeniami. Raport z badań*, Warszawa: Towarzystwo Edukacji Antydyskryminacyjnej.
- Dahl M. (2019), *Europejski kryzys imigracyjny z 2015 roku i jego wpływ na prowadzoną przez Polskę w latach 2015–2018 politykę zagraniczną*, „Myśl Ekonomiczna i Polityczna” 2019 nr 2(65), doi: 10.26399/meip.2(65).2019.21/m.dahl.
- Darowizny: *Organizacje równościowe wspierają grupy wykluczone i budują społeczeństwo obywatelskie*, ngo.pl, <https://darowizny.ngo.pl/strefa-darczynicy-zainspiruj-sie/organizacje-rownosciowe-wspieraja-grupy-wykluczone-i-budujaspoleczenstwo-obywatelskie> (dostęp: 12.06.2022).
- Dorosiński R., Bernaciak N. et al. (2021), *Sytuacja społeczna i prawna osób o skłonnościach homoseksualnych lub doświadczających zaburzeń tożsamości płciowej w Polsce*, Warszawa: Instytut na rzecz Kultury Prawnej Ordo Iuris.
- Dzierzgowska A. (2011), *Komentarz Ekspertki do „Rekomendacji w zakresie włączania edukacji antydyskryminacyjnej do systemu edukacji formalnej w Polsce”*, wypracowanych przez Koalicję na rzecz Edukacji Antydyskryminacyjnej, Towarzystwo Edukacji Antydyskryminacyjnej, <https://tea.org.pl/biblioteka/komentarz-ekspertki-do-rekomendacji-koalicji-na-rzecz-edukacji-antydyskryminacyjnej/> (dostęp: 21.07.2022).
- Fedorowicz M., Sitka M. (2011), *Spółeczeństwo w drodze do wiedzy. Raport o stanie edukacji 2010*, Warszawa: Instytut Badań Edukacyjnych.
- Kamińska M. (2020), *Czy jesteśmy gotowi na edukację równościową? – dylematy społeczno-pedagogiczne*, „Pedagogika Społeczna”, doi: 10.35464/1642-672X.PS.2020.3.04
- Kopińska V. (2018), *Zmiana polskich podstaw programowych kształcenia ogólnego w zakresie kompetencji społecznych i obywatelskich*, „Pareja. Czasopismo

- Forum Młodych Pedagogów przy Komitecie Nauk Pedagogicznych PAN”, doi: 10.15290/parezja.2018.09.08
- Kowalczyk M., Bernaciak N. (2018), *Wykorzystywanie organów samorządu terytorialnego przez aktywistów LGBT. Przykłady mechanizmów wsparcia, finansowania i patronatów*, <https://ordoiuris.pl/rodzina-i-malzenstwo/wykorzystywanie-organow-samorzadu-terytorialnego-przez-aktywistow-lgbt> (dostęp: 29.12.2022).
- Łagoda A. (2015), *Edukacja równościowa jako niezbędny element edukacji obywatelskiej i wychowania do tolerancji – szanse / możliwości / wyzwania w dobie kryzysu migracyjnego* w: K. Błasińska, S. Pasikowski et al. (red.), *Nierówności społeczne. W trosce o otwarcia horyzontów edukacji* (s. 177-193), Gdańsk: Fundacja Instytut Równowagi Społeczno-Ekonomicznej.
- Mowa nienawiści. Poradnik antydyskryminacyjny dla funkcjonariuszy policji*, <https://www.mowanienawisci.info/post/poradnik-antydyskryminacyjny-dla-funkcjonariuszy-policji/> (dostęp: 16.07.2022).
- Mójta I. (2015), *Dyskryminacja i przemoc to problemy całego społeczeństwa*, ngo.pl, <https://publicystyka.ngo.pl/dyskryminacja-i-przemoc-to-problemy-calogo-spoleszczenstwa> (dostęp: 29.07.2022).
- Pasamonik B., Markowska-Manista U. (2017), *Kryzys migracyjny. Perspektywa społeczno-kulturowa*, Warszawa: Wydawnictwo Akademii Pedagogiki Specjalnej.
- Pietrusińska M. (2018), *Inny – Ja czy Obcy-potrzebujący. Wizerunki uchodźcy w prochodźczych działaniach edukacyjnych*, „Czas Kultury” 3/2018.
- Polacy wobec wojny na Ukrainie i ukraińskich uchodźców. Raport z badań*, CBOS Nr 101/2022, https://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2022/K_101_22.PDF, (dostęp 28.12.2022).
- Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 27 sierpnia 2012 r. w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz kształcenia ogólnego w poszczególnych typach szkół, Dz.U. 2012 poz. 977, <https://dziennikustaw.gov.pl/DU/rok/2012/pozycja/977>.
- Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 27 sierpnia 2015 r. w sprawie nadzoru pedagogicznego, Dz.U. 2015 poz. 1270, <https://dziennikustaw.gov.pl/DU/rok/2015/pozycja/1270>.
- Rzecznik Praw Obywatelskich, Biuletyn Informacji Publicznej RPO, <https://bip.brpo.gov.pl/pl/content/rpo-do-mein-o-koniecznoscii-edukacji-antydyskryminacyjnej>, data dostępu.
- Sewastianowicz M. (2018), *Edukacja antydyskryminacyjna nadal na cenzurowanym*, prawo.pl, <https://www.prawo.pl/oswiata/edukacja-antydyskryminacyjna-problemy-prawne,344207.html> (dostęp: 02.08.2022).
- Stępień B., Kowalski M., Mikołajczyk A., Woźniak M., Borowczyk J. (2017), *Łódzki Standard Dostępności*, <https://uml.lodz.pl/niepelnospawni/bez-barier/lodzki-standard-dostepnoscii/> (dostęp: 10.08.2022).

- Szkola przyjazna prawom człowieka, <https://amnesty.org.pl/co-robimy/edukacja/szkola-przyjazna-prawom-czlowieka/> <https://amnesty.org.pl/co-robimy/edukacja/szkola-przyjazna-prawom-czlowieka/> (dostęp: 10.08.2022).
- Szkolne Kodeksy Równego Traktowania, <https://ffrs.org.pl/aktualne-dzialania/programy-edukacyjne/szkolne-kodeksy-rownego-traktowania/> <https://ffrs.org.pl/aktualne-dzialania/programy-edukacyjne/szkolne-kodeksy-rownego-traktowania/> (dostęp: 12.08.2022).
- Świerszcz J. (2015), *Lekcja Równości: Jak prowadzić działania antydyskryminacyjne w szkołach*, Warszawa: Kampania Przeciw Homofobii (KPH).
- Towarzystwo Edukacji Antydyskryminacyjnej, <https://tea.org.pl/koalicya/> (dostęp: 11.06.2022).
- Wolanin M. (2019), *Instytucja rzecznika praw ucznia w polskim prawie a jej funkcjonowanie w polskich placówkach edukacyjnych*, Warszawa: Palestra.
- Yermakova, O. (2021), *PiS vs LGBT: The "Othering" of the LGBT Movement as an Element of Populist Radical Right Party Discourse in Poland*, "Sprawy Narodowościowe" 10.11649/sn.2568, doi: <https://doi.org/10.11649/sn.2568>.
- Zeszyty „Szkola przyjazna prawom człowieka”, <https://um.warszawa.pl/waw/wcies/-/zeszyty-sppc2> <https://um.warszawa.pl/waw/wcies/-/zeszyty-sppc2> (dostęp: 11.08.2022).
- Żuk P., Pluciński P. and Żuk P. (2021), *The Dialectic of Neoliberal Exploitation and Cultural-Sexual Exclusion: From Special Economic Zones to LGBT-Free Zones in Poland*, „Antipode”, 53: 1571-1595. <https://doi.org/10.1111/anti.12721>
- Żywa Biblioteka, http://zywabiblioteka.pl/?page_id=45 http://zywabiblioteka.pl/?page_id=45 (dostęp: 1.06.2022).

STRESZCZENIE

Edukacja antydyskryminacyjna lub inaczej równościowa to pojęcie wywołujące różne, nierzadko sprzeczne skojarzenia. Mimo że z definicji to zespół działań, kładący nacisk na wiedzę i umiejętności mające na celu przeciwdziałanie dyskryminacji, wspieranie równości, kształtowanie świadomego podejścia do życia w demokratycznym i pluralistycznym społeczeństwie. Które to elementy nie powinny być przedmiotem kontrowersji. Mimo to, realizacja założeń edukacji antydyskryminacyjnej i równościowej w Polsce nigdy nie była łatwa, a w sytuacji znaczącej polaryzacji stała się dodatkowym wyzwaniem. Artykuł opisuje wybrane tendencje w edukacji antydyskryminacyjnej i równościowej w Polsce, z perspektywy pozarządowych organizacji równościowych.

Analizując główne wyzwania, łącznie z przykładami aktualnych inicjatyw antydyskryminacyjnych oraz nakreślając główne postulaty kierunku dalszych działań.

SŁOWA KLUCZOWE: edukacja antydyskryminacyjna, edukacja równościowa, organizacje pozarządowe, organizacje równościowe, polaryzacja społeczna

SUMMARY

Anti-discrimination or equality education is a concept that evokes various, often contradictory associations. Although, by definition, it is a set of activities emphasizing knowledge and skills aimed at preventing discrimination, promoting equality and forming a conscious approach to life in a democratic, pluralistic society. Which should not be the subject of controversy. Despite these features, the implementation of the objectives of anti-discrimination and equality education in Poland has never been easy and in a situation of polarization this has become an additional challenge. The Article describes selected trends in anti-discrimination and equality education in Poland, from the perspective of NGO equality organizations. Analyzing the main challenges, including examples of current anti-discrimination initiatives, outlining the main postulates of the direction for further activities.

KEYWORDS: anti-discrimination education, equality education, NGOs, equality organizations, social polarization

SYLWESTER ZAGULSKI - Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie
Pedagogika / Pedagogy

Przysłano do redakcji / Received: 4.11.2022

Daty recenzji / Revised: 11.12.2022; 03.01.2023

Data akceptacji do publikacji / Accepted: 15.03.2023

